

ПОНЯТТЯ СТАБІЛЬНОСТІ В НЕСОЦІАЛЬНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ НАУКАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Дмитро Власенко,
кандидат політичних наук,
в. о. професора Енергодарського інституту
державного та муніципального управління
Класичного приватного університету

У роботі розглядаються різні розуміння стабільності-нестабільності в соціальних науках, порівнюється використання цього та близькоспоріднених йому понять при дослідженні соціальних та несоціальних сфер буття. Робиться висновок, що при переході від дослідження несоціальних процесів до дослідження процесів соціальних відбуваються два важливі наслідки: 1) розуміння стабільності-нестабільності з мети чимраз більше переходить у розряд засобів дослідження; 2) виникає непереборна суб'єктивна оцінка корисності різних рівнів стабільності досліджуваного об'єкта.

Ключові слова: *стабільність, нестабільність, соціальні процеси.*

Various conceptions of stability-instability in social sciences are considered in the paper. The use of it and other closely related concepts is compared within the research of social and unsocial areas of life. The author made a conclusion that while transition from the research of unsocial processes to the research of social processes two important consequences occur: 1) understanding of stability-instability more and more goes from the aim into the category of research means; 2) there is an insuperable subjective judgment of the usefulness of different levels of stability of the investigated object.

Keywords: *stability, instability, social processes.*

Актуальність цієї статті обумовлюється загальним напрямком авторського дослідження проблем політичної стабільності у сучасному світі. У попередніх статтях було показано, що стабільність є одним із найважливіших політичних станів і важливим феноменом буття [4], [6]. Також було висвітлено розуміння стабільності у несоціальних – природознавчих та технічних науках, розкрито дію загально універсальних природознавчих законів, що пов'язані зі стабільністю у сфері політики [5]. Логічним продовженням лінії розпочатого дослідження є поступове наближення до сфери політичного – розгляд загальних рис та відмінностей феномену стабільності, те, як його розуміють вже у науках соціальних (як політичних, так і неполітичних). Ця постановка проблеми може вважатися за мету роботи.

Аналіз цього питання, який здійснюється в контексті більш загальних напрямків авторських наукових інтересів, порушує ще вужчі наукові проблеми.

Чи є методологічно виправданим, при розгляді питання про стабільність та нестабільність у соціальних науках, використовувати подвійний «складовий» термін «стабільність-нестабільність», чи у будь-яких випадках необхідно розмежовувати стабільність і нестабільність як окремі поняття?

Чи є якась різниця між розумінням стабільності у техніці та природознавчих науках і тим, як розуміють цей феномен у науках соціальних?

Які специфічні риси з'являються під час опису стабільності у першому та другому із зазначених випадків?

У яких випадках стабільність як феномен, притаманний соціальній та несоціальній сферам буття, розуміється як мета дослідження, а в яких – лише як засіб? Чи спостерігається у подібному розподілі за дихотомією «мета-засіб» якась закономірність?

Розгляд сформульованих питань може вважатися за наукові завдання цієї статті.

Переходячи до питання ступеня розробленості проблеми, слід зазначити, що різнобічним аспектам такого явища як «стабільність» було присвячено певне коло робіт у технічних та природознавчих науках. Більш детально цей напрямок досліджень розглядається в авторській статті [5]. Що стосується стабільності у соціальних неполітичних науках, то це питання вже порушувалось

у ширших контекстах [7], [8], [9], [11]. Більшу частину вищезазначених робіт ми проаналізуємо у ході цього дослідження.

Необхідно вказати, що цілісної уяви про те, чим відрізняється розуміння стабільності у неосоціальних науках від аналогічного розуміння у науках соціальних, ще не вироблено. Більш того, можна з досить великою ймовірністю стверджувати, що досі не було навіть і такої постановки питання – ані у вигляді окремої теми дослідження, ані у вигляді частини більш глобальних інтересів вченого. Дана стаття має за мету заповнити цей пробіл. При цьому, як ми вже зауважили вище, розв'язання окресленої проблеми не є самоціллю, а включено як складова частина у значно ширший контекст дослідження політичної стабільності-нестабільності у суспільному бутті.

До загальнотеоретичних питань, що передують розгляду будь-яких аспектів, пов'язаних зі стабільністю у соціальних процесах, слід віднести необхідність формування більш чіткого понятійного апарату і, зокрема, порядку вживання термінів «соціальна стабільність», «соціальна нестабільність», «соціальна стабільність-нестабільність». Розглянемо доцільність використання кожного з цих термінів на прикладі дослідження стабільності-нестабільності у політичному житті.

На думку автора, критерії використання означених термінів можуть бути такі.

У випадку, коли будь-яке з цих трьох понять використовується для характеристики конкретної суспільно-політичної ситуації, то вживаються лише перші два поняття, і між ними відбувається максимально можлива диференціація.

Суспільство може бути або політично стабільним, або політично нестабільним, або мати якісь градації рівня політичної нестабільності, про що треба якомога чітко вказати. Як наслідок, залежно від реальності, що описується, мова йде або про відносну політичну стабільність, або про ті чи інші форми політичної нестабільності у конкретному суспільстві. Коли ж у будь-якій роботі здійснюється аналіз, опис або ж просто згадування означеного феномену як «родового» поняття, без його «прив'язки» до характеристики конкретного зрізу суспільно-політичної реальності, то у подібному випадку, на нашу думку, слід вживати термін «політична стабільність-нестабільність».

Для створення та використання подібного складового терміну в нас є вагомі підстави. Так, у процесі теоретичного обмірковування стану політичної стабільності цей феномен неможливо зрозуміти, не зачепивши стану політичної нестабільності. І навпаки. Тому напевне можна стверджувати, що стан політичної нестабільності аналізується та усвідомлюється суб'єктом пізнавальної діяльності через його розуміння, ідеальні уявлення про політично стабільний стан, а політично стабільний стан – через розуміння можливості існування різних форм політичної нестабільності.

Від стану повної політичної стабільності до повного політичного хаосу здійснюється безперервний та плавний перехід через безліч проміжних градацій. Тому розподіляти цю безперервну лінію, дискретно розмежовуючи в ній два різні, діаметрально протилежні стани, на нашу думку, було б методологічно некоректно, принаймні з метою комплексного вивчення даного феномену. Використовуючи поняття, пов'язані зі стабільністю¹, з інструментальною метою, для характеристики того чи іншого політичного суспільства, необхідно максимально чітко розмежовувати не тільки стабільний – нестабільний стан, а й різні градації нестабільності за допомогою введення відповідної класифікації².

Такий підхід у чомусь аналогічний принципам вивчення філософських категорій діалектики, де більшість категорій має власну протилежність, а їх пояснення відбувається у парі.

На думку автора, все сказане про визначення стану політичної стабільності-нестабільності повною мірою можна використати для розуміння й інших соціальних станів, де у назві є слова «стабільність» або «нестабільність», – насамперед, економічної стабільності-нестабільності, а також духовної, психологічної, інтелектуальної тощо.

Крім того, слід зазначити, що при переході від опису явищ природи та техніки до аналізу явищ соціального буття, феномен стабільності-нестабільності розширює своє смислове значення, його використання починає відображати прагнення пояснити більш складні та специфічні зв'язки та якості. При цьому на даному, складнішому рівні наукового пізнання світу терміни, найбільш релевантні «стабільності», не зникають, а набувають нових відтінків. Насамперед, це складні та

¹ Таких, як стабільність, нестабільність, сталість [рос. «устойчивость» – В. Д.], рівновага.

² Зразок такої класифікації автор наводить у статті [4].

комплексні поняття, як-от «сталість» (рос. «устойчивость»), «ефективність», «некризовий стан», «катастрофа». Такі ж поняття як «гомеостаз»³ та «рівновага» в соціальних науках також використовуються, але меншою мірою.

Так, термін «гомеостаз» використовується у поодиноких випадках соціальної редукції, коли відносини, що склалися у соціальному світі, намагаються пояснити, виходячи з положень термодинаміки, синергетики, біології.

«Рівновага» ж, принаймні в економіці, трактується як «здатність системи, якій притаманна доволі складна поведінка, зберігати певні якості та характеристики незмінними» [14, с. 558]. У цьому визначенні привертає увагу акцентування на «складній поведінці», що характерно саме для систем соціального світу.

У цьому контексті говорять про «абсолютно сталу рівновагу», «сталу рівновагу стосовно певної ділянки збурень», «байдуже сталу рівновагу», «несталу рівновагу» [14, с. 558]. Бачимо певну несамостійність використання терміну «рівновага», який використовується тільки з уточнювальним терміном «сталість».

Наприклад, в економетриці – міжгалузевій науці, яка виникла на межі економіки та математики, поняття «рівновага» широко використовується для математизації економічних процесів, знаходячи вжиток у словосполученнях «оточення рівноваги», «конкурентна рівновага», ізокоста та ізокванта [11, с.422]. Крім цього, економетрика знайома з використанням терміну «сталість», використовуючи «тести на сталість» для верифікації своїх моделей, зокрема тест Чоу на майбутнє, моделі Г. Бокса та Дж. Дженкінса [8, с. 315-321].

Серед економістів у математизації феномену стабільності К. Доугерті і О. Н. Салманов далеко не єдині. Майже всі спеціалізовані праці, які створюються на межі математики та економіки, не обходяться без використання понять «стабільність», «сталість». Введення у науковий обіг цих термінів супроводжується, як правило, побудовою досить складних ідеалізованих моделей економічних процесів, про адекватність яких реальним процесам в економіці може судити тільки певний прошарок професійних математиків.

Що ж стосується сфери політичного, то несамостійність терміну «рівновага» проявляється у тому, що він використовується переважно у розділі публіцистики – у такому сенсі говорять про «політичну рівновагу», «рівновагу сил» тощо.

Переважно у природознавчих та математичних науках використовується теорія катастроф. Однак її адепти вважають, що ця теорія за своєю значущістю рівнозначна винаходу Ньютоном диференційного та інтегрального обчислення та придатна для опису абсолютно всіх явищ не тільки природного, а й соціального характеру [2, с. 7]. Теорія катастроф акцентує увагу на стабільному стані, краху стабільного стану, точці біфуркації, де розвиток системи може піти різними напрямками, та переході у новий стабільний стан [див.: 2]. Хоча для загального духу теорії катастроф ближчим є розуміння, протилежне стабільності, автор все ж таки гадає, що рівень акцентування уваги на співвідношенні стабільності-нестабільності у теорії катастроф – один із найвищих серед усіх міжгалузевих наукових теорій та поступається лише вузько спрямованій теорії сталості. Особливу увагу цій теорії варто приділити також і тому, що деякі з термінів теорії катастроф («атрактор», «точка біфуркації») використовуються⁴ певними авторами для опису нестабільних політичних станів.

У соціальних науках «стабільність» найбільш тісно пов'язується з ефективністю. Різні автори наводять різні причинно-наслідкові конструкції, а також наукові терміни, які підкреслюють взаємозв'язок між стабільністю та ефективністю. У своїх причинно-наслідкових ланцюгах одні на перше місце ставлять стабільність, а ефективність вважають її похідним, а інші – навпаки; одні пояснюють стабільність через ефективність, а інші – також навпаки. Однак усі, хто порушує у своїх працях питання стабільності та ефективності, єдині в одному: в соціальному середовищі ці два феномени винятково тісно взаємопов'язані.

³ Гомеостаз – це відносна, динамічна, яка коливається у суворо окреслених межах стійкість внутрішнього середовища та сталість (стабільність) головних фізіологічних функцій організму [15]. Дещо інше визначення гомеостазу надають економісти – це «здатність системи зберігати стабільність» [9, с. 13] і соціологи – «спроможність системи функціонувати, зберігаючи незмінною свою структуру, та підтримувати рівновагу» [12, с. 339].

⁴ Однак, на нашу думку, не зовсім вдало.

Для пояснення явищ соціального світу поняття «стабільність» та споріднені терміни у глобальному масштабі використовуються у процесі вивчення сутності цивілізацій. Так, деякі дослідники аналізують сутність як західної, так і східної цивілізацій, виходячи із загальних принципів забезпечення прав людини. При цьому одним з похідних питань головної проблеми є питання про внутрішні механізми забезпечення стабільності цих соціокультурних типів. Наголошується, що західна культура стимулює потяг індивіду бути суб'єктом-організатором діяльності [10, с. 140]. Важливим наслідком такої організуючої засади в поведінці індивіда буде те, що стабільність суспільства у західній культурі забезпечуватиметься у повній відповідності до класичної теорії сталості за рахунок більш-менш рівномірного поступального розвитку.

У східних культурах суб'єктом діяльності виступає цілісна група, яка і є носієм реальних прав. Індивід отримує певні права, будучи учасником цієї групи. Активність особистості сприймається негативно – як порушення рівноваги та гармонії світу. Тому не діяльність, а бездіяльність вважалися єдино істинним способом взаємодії особистості та світу [див.: 10, с. 140, 7, с.60]. Як наслідок, східний тип культури забезпечувався статичною стабільністю (принаймні, на рівні поведінки індивіда), що також отримує пояснення, виходячи з постулатів класичної теорії сталості.

В економіці та політиці поняття «стабільності-нестабільності» тісно пов'язується з поняттям «кризи» та «некризового стану суспільства». З початком глобальної економічної кризи у 2008 році акцентування уваги на взаємообумовленості цих феноменів різко зростає. З кінця 2008 року з'явилося багато робіт, у яких аналізуються ті чи інші порушення стабільного функціонування світової економіки. Так, банківська криза, яка більше року дестабілізувала фінансові ринки, стала предметом серйозних аналітичних статей на сайті BBC [див.: 16, 17, 18, 19] та у провідному українському економічному журналі «Актуальні проблеми економіки» [наприклад, 1]. Крім того, існує чимало наукових досліджень щодо методик боротьби з кризою загальнопланетарної системи господарювання. Всі ці дослідження оперують такими категоріями, як «стабілізаційні програми», «стабілізація валюти», «стабілізація економіки» [див., наприклад: 9, с. 560].

Крім загальноновизнаних розумінь стабільності в макроекономіці як некризового стану та всього, що пов'язано з ефективністю у всіх її (ефективності) проявах, стабільність розглядається також і на рівні мікроекономіки.

В економіці та політиці у зв'язку з ускладненням систем, що функціонують у цих сферах, а також зважаючи на складність і неоднозначність якісних оцінок станів цих систем, виникає розуміння стабільності з негативним відтінком⁵. Поруч зі стабільністю з'являється розуміння стагнації. Стагнація – це специфічний вид стабільності, який базується на акцентуванні відмінностей між статичною та динамічною стабільністю. При цьому в деяких випадках статична стабільність призводить до погіршення якості системи порівняно з таким гіпотетичним випадком, коли стабільність була б динамічною. Саме для підкреслення негативної ролі статичної стабільності, у випадку, коли бажано було б мати динамічну стабільність, вводиться новий, невідомий як несоціальному буттю, так і природознавчим наукам, які це буття вивчають, термін – «стагнація». Опис стагнації стосовно сфери економіки здійснюється наступним чином: «Стагнація – застій у виробництві, коли спостерігається низька економічна активність, хронічне безробіття, перехід з фази кризи у фазу депресії» [9, с. 560].

Для того аби зробити висновки щодо суб'єктивного розуміння феномену «стабільності» та його об'єктивних проявів у всіх соціальних, на відміну від несоціальних, сфер буття, слід відзначити: стабільність як об'єктивне явище природи належить до базових, визначальних властивостей будь-яких матеріальних об'єктів та механізмів. Це твердження виглядає очевидним та доступним на рівні інтуїтивного розуміння, однак воно знаходить своє підтвердження і на загальнонауковому рівні. Закон Ле Шательє-Брауна, який було наведено у попередній статті [5], класична теорія сталості та теорія катастроф мають універсальний характер і можуть бути застосовані для опису всіх динамічних явищ буття. Для опису ж явищ тільки соціального світу такий універсальний характер мають теорія конфлікту та розуміння кризи (від кризи та конфлікту в родині чи на роботі до кризи та конфлікту в загальнопланетарних масштабах окремих цивілізацій). У всіх цих законах, теоріях та поняттях центральне місце посідає розуміння стабільності-нестабільності, їх співвідношення.

Таким чином, як розуміння стану стабільності-нестабільності на інтуїтивно-побутовому рівні, так і універсальний характер дії законів, теорій та понять, що оперують явищем стабільності-

⁵ Всі інші розуміння стабільності мають або нейтральний, або позитивний відтінок.

нестабільності, показує виключну важливість та універсальність цього стану в суттєвих зв'язках, властивостях та відносинах будь-якого соціального об'єкта та процесу.

Водночас, переходячи від оцінки об'єктивного місця, яке займає стан стабільності-нестабільності у довколишньому бутті, до висновків про особливості його суб'єктивного сприйняття у неосоціальних та соціальних науках, слід зазначити, що подібне сприйняття має одну важливу особливість. У процесі дослідження явищ природи та техніки стан стабільності-нестабільності досить часто стає предметом самостійного вивчення. Водночас у процесі дослідження більш складних систем (у біології, соціальних науках) використання категорії стабільності-нестабільності не зникає, але зазнає двох важливих метаморфоз.

Перша метаморфоза пов'язана з дихотомією «мета-засіб» дослідження. Слід пригадати, що стан «стабільність-нестабільність» не існує у вакуумі [див.: 4] і може бути досліджений тільки разом з описом будь-якого інституту чи процесу. Однак констатація даного положення не повинна нівелювати розуміння методологічної ролі стану стабільності, нівелювати від того, що стабільність завжди буває або метою, або засобом дослідження на конкретному емпіричному матеріалі. Тож коли це мета дослідження – на перший план виходить питання про стабільність об'єкту, і всі інші зв'язки, властивості та відносини вивчаються через призму його стабільності-нестабільності. Коли засіб – стабільність пов'язується з якоюсь іншою проблематикою та має допоміжний, хоча у деяких випадках і досить вагомий, характер.

У такому контексті дуже цікаво порівняти перехід стану стабільності з категорії мети у категорію засобу при переході від вивчення неосоціальних явищ до вивчення явищ соціального буття. Так, при вивченні соціальних систем найбільш значущою та помітною особливістю суб'єктивного сприйняття дослідниками феномену стабільності є те, що воно з мети вивчення чимраз більше перетворюється на засіб.

Практично всі вищенаведені роботи, які розглядали феномен стабільності у соціальних системах, розглядали його в контексті більш широких і актуальних проблем: права людини у західному та східному типах цивілізацій, забезпечення оптимального валютного курсу, подолання економічної кризи та збереження банківської системи, оптимізація роботи підприємств на рівні мікроекономіки.

Що стосується технічних та природознавчих наук, то в них часто зустрічаються роботи, де стабільність ставиться як основний об'єкт дослідження, якому підпорядковані всі інші завдання⁶. Чому так відбувається? На думку автора, це далеко не випадково і пов'язано з особливостями причинно-наслідкових переходів, у яких задіяний феномен політичної стабільності-нестабільності і що повинно стати темою окремого дослідження. В контексті проблематики, яку порушено в цій статті, важливою вважаємо лише попередню констатацію кінцевого факту: феномен стабільності «втрачається» в комплексі актуальних соціальних проблем, що наявні в кожній складноорганізованій системі та потребують свого вирішення в першу чергу.

Друга метаморфоза: з'являється суб'єктивна оцінка корисності або шкідливості для даної системи певного рівня стабільності та її (стабільності) типу. Наприклад, у технічних науках стосовно конкретної функціональної системи достатньо легко за допомогою експериментів визначити оптимальний рівень стабільності та її тип – статичний або динамічний. У соціальних – це стає предметом значних дискусій, які дуже часто виходять на світоглядний рівень.

І коли метаморфоза перша – підсвідома «втрата», на рівні соціальних досліджень, самостійності у проблеми стабільності-нестабільності – достатньо легко нейтралізується можливою появою цільових досліджень (які присвячені виключно феномену стабільності), то друга метаморфоза у багатьох аспектах має абсолютний характер та пов'язана з неможливістю подолання протиріч базових аксіологічних настановлень. Найбільшою мірою це виявляється стосовно досліджень із соціально-культурної та економічної проблематики. Окреслені особливості дають про себе знати і в дослідженнях з використанням стану «стабільність» на політичну тематику.

1. Александрова М. О. Глобальні наслідки іпотечної кризи США / М.О. Александрова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №8. – С. 23-29. 2. Арнольд В. И. Теория катастроф / В. И. Арнольд. – М.: Наука, 1990. – 128 с. 3. Власенко Д. И. Сравнительная эффективность различных

⁶ Наприклад, вивчення стабілізації згорання палива [13]. При цьому головна проблема, що порушується в цій роботі, – саме процес стабілізації. Все інше, що сприяє стабілізації згорання, відводиться для вивчення частковими завданнями дослідження. При цьому беззаперечна методологічна передумова дослідження передбачає: чим стабільнішим буде полум'я, тим краще.

класифікацій форм общественного устройства / Д. И. Власенко // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2007. – Вип. 1 (19). – С.32-38. **4.** Власенко Д. Й. Стабільність-нестабільність у сфері політичного: сутність, значення та перспективи дослідження / Д. Й. Власенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2010. – Вип. 19. – С. 192-201. **5.** Власенко Д. Й. Стабільність-нестабільність як феномен буття та політичне явище / Д. Й. Власенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2010. – Вип. 20. – С.18-27. **6.** Власенко Д. Й. Проблема істотних «маркерів» при визначенні рівня політичної стабільності-нестабільності у суспільстві / Д. Й. Власенко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. Питання політології. – 2010. – Вип. 16. – С. 70-76. **7.** Гусева И. И. Философия «ухода»: уроки культуры и современность / И. И. Гусева / Диалектика. Перестройка. Человек. – Минск,1989. – С. 56-62. **8.** Доугерти К. Введение в эконометрику: Пер. с англ. / К. Доугерти – М.: Инфра – М, 1997. – 402 с. **9.** Економічний Енциклопедичний Словник. У 2-х т. – Т. 1. – Львів: Світ, 2006. – 563 с. **10.** Исакова Г., Сагієва І. Соціокультурні основи забезпечення прав людини / Г. Исакова, І. Сагієва // Політичний менеджмент. – 2008. – №1. – С. 138-143. **11.** Салманов О. Н. Математическая экономика с применением Mathcad и Exel / О. Н. Салманов. – СПб.: «БХВ – Петербург», 2003. – 464 с. **12.** Социологический энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА – М, 1998. – 481 с. **13.** Стабилизация пламени и развитие процесса сгорания в турбулентном потоке / Под ред. Г. М. Горбунова. – М.: Оборонгиз, 1961. – 171 с. **14.** Экономико-математический словарь / Гл. ред. В. И. Данилов-Данильян. – М.: Большая Российская энциклопедия, Изд-ский Дом ИНФРА М., 2003. – 688 с. **15.** История развития учения о гомеостазе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bio.1september.ru/2005/22/1.htm>. – Назва з титул. екрану. **16.** Bleak housing outlook for US firm // BBC News. – 08.03.2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk>. **17.** Foulkes I. Unhappy times for UBS investors / I. Foulkes // BBC News. – 01.04.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk>. **18.** Rescue for troubled Wall Street bank // BBC News. – 17.03.2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk>. **19.** Sub-prime crisis to cost IKB \$1bn // BBC News. – 03.09.2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk>.